

سورة الاحقاف

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده علوم اجتماعی
کارشناسی ارشد برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

امکان‌سنجی جهانی شدن منطقه شهری تهران

استاد راهنما: جناب آقای دکتر غلامرضا کاظمیان

استاد مشاور: جناب آقای دکتر غلامرضا لطیفی

دانشجو: فائزه رضائی

چکیده

در سال‌های پایانی قرن بیستم با پدیده‌ی جدیدی درباره‌ی کلان‌شهرها مواجه‌ایم، که عبارت است از ظهور شهرهای جهانی و جهانی‌شدن کلان‌شهرها. شهرهای جهانی برخلاف کلان‌شهرها بیش از آنکه با سطح ملی در ارتباط باشند به سطوح جهانی مرتبط هستند و به عنوان مراکز تصمیم‌گیری، اداره و کنترل اقتصاد جهانی و گلوگاه اقتصاد سرمایه‌داری سازمان‌یافته و فراملیتی عمل می‌کنند. با توجه به اهمیت این شهرها و مناطق در جهان کنونی بر آن شدیم از طریق شناسایی ویژگی‌ها و شاخص‌های موجود در کلان‌شهرهای جهانی به تبیینی از جایگاه تهران به لحاظ این شاخص‌ها دست یابیم. جهت انجام این بررسی، نظریات مطرح شده پیرامون شهرها و شهر - منطقه‌های جهانی را مورد بررسی قرار داده و از طریق این نظریات مهم‌ترین شاخص‌هایی که این مناطق دارا هستند را شناسایی نمودیم. در ادامه با توجه به مدل تحلیلی استخراج شده از مبانی نظری دو پرسشنامه طراحی شد که سؤالات پرسشنامه‌ها از طریق خبرگان و کارشناسان حوزه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، جغرافیا و شهرسازی پاسخ داده شد. در نهایت پاسخ‌های پرسشنامه اول با استفاده از آمار توصیفی و از طریق نرم‌افزار Spss و پرسشنامه‌ی دوم با استفاده از روش AHP و از طریق نرم‌افزار Export Choice مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

با توجه به نتایج بررسی‌های به عمل آمده منطقه شهری تهران به لحاظ شاخص‌های جهانی شدن در وضعیت خوبی قرار ندارد و شاخص‌هایی را نیز که در آنها تهران رتبه‌ی خوبی را کسب کرده است، متأسفانه در گروه شاخص‌های منفی است که شهرهای جهانی با آنها روبرو هستند، از جمله‌ی این شاخص‌ها می‌توان به دو قطبی شدن و افزایش نابرابری‌ها در نظام اسکان، ظهور اشکال جدید نظام سکونتگاهی به شکل مرکز - حاشیه اشاره کرد. در واقع کلان‌شهر تهران بدون دستیابی به سازوکارهای یک کلان‌شهر جهانی، شاخص‌های منفی موجود در شهرهای جهانی را دارا می‌باشد.

لازم به ذکر است با توجه به برخی ویژگی‌ها و نقاط قوتی که در منطقه شهری تهران وجود دارد علی‌رغم آنکه این منطقه در حال حاضر با جایگاه یک شهر - منطقه‌ی جهانی فاصله‌ی زیادی دارد، اما می‌توان با برنامه‌ریزی‌های منسجم و انجام یکسری اقدامات از قبیل: سطح بندی مراحل جهانی شدن تهران، تقویت همکاری‌های بین‌المللی و پیوستن به مجامع جهانی و بهره‌گیری از تجارب کلان‌شهرهای جهانی موفق، تقویت سیاست‌های بازاریابی شهری، استقبال از برگزاری رویدادهای بین‌المللی (نمایشگاه‌ها، همایش‌ها و مسابقات جهانی) و... در راستای کاهش فاصله‌ی عینی و ذهنی جهانیان نسبت به تهران قدم برداشته و در جهت جهانی شدن تهران اقدامات مؤثری انجام داد.

کلمات کلیدی: جهانی شدن، شهر جهانی، شهر - منطقه‌های جهانی، منطقه شهری تهران

تقدیم به دو بزرگوار زندگی

"پدر و مادر عزیزم"

که با تمام افقهای باز زندگی نسبت داشتند

و عشقشان مرا رساند به امکان یک پرنده شدن

تقدیر و تشکر

نظر به آنکه جهانی شدن یکی از جدیدترین رخدادهایی است که بشر در دنیای کنونی با آن روبروست؛ لذا طی سالهای اخیر کتب و مقالات فراوان و بی شماری در جهت آشنایی با سازوکار آن و نحوه وقوع و تأثیرات مختلفی که در عرصه های متفاوت با خود به همراه دارد از سوی افراد مختلف به رشته ی تحریر درآمده است. هر یک از محققان کوشیده اند به تناسب موضوع مورد مطالعه خود از تأثیرات جهانی شدن بگویند. گستره ی مطالعات صورت گرفته نشان می دهد، جهانی شدن پدیده ای جهانشمول و فراگیر است و تغییراتی که با خود به همراه دارد عرصه های بی شماری را در برمی گیرد. یکی از کلیدی ترین این عرصه ها بی شک شهرها می باشد. تحولاتی که در سده ی اخیر در شکل و کارکرد شهرها ایجاد شده است خود گویای این تأثیرات است. شکل گیری اصطلاحاتی از قبیل شهرهای جهانی، شبکه ی شهرهای جهان، شهر - منطقه های جهانی نشانگر آن است که دیگر با شهرهای جدیدتری در مقایسه با کلان شهرها و مادرشهرها مواجهیم که از تأثیر مستقیم پدیده ی جهانی شدن شکل گرفته اند. با توجه به نقش این شهرها در عرصه ی جهانی ما نیز تلاش کردیم در این پایان نامه گامی کوچک در جهت مطالعه ی این شهرها و مناطق جهانی برداشته و ضمن شناسایی ویژگی های این قبیل از شهرها جایگاه یکی از مهم ترین مناطق شهری کشورمان را در مقایسه با ویژگی ها و شرایطی که در شهر - منطقه های جهانی وجود دارد بسنجیم.

بی تردید همکاری و مساعدت اساتید و کارشناسان نقش بسزایی در به ثمر رسیدن این مطالعه داشته است لذا بر خود لازم می دانم از زحمات جناب آقای دکتر غلامرضا کاظمیان که راهنمایی پایان نامه را بر عهده گرفتند و رهنمودهایشان نقش بسزایی در پیشبرد پایان نامه داشت نهایت سپاس را داشته و هم چنین از جناب آقای دکتر غلامرضا لطیفی که به عنوان استاد مشاور در طول انجام پایان نامه مساعدت فراوانی با اینجانب داشتند قدردانی نموده و از جناب آقای دکتر محمد شیخی که قبول زحمت نمودند و داوری پایان نامه را پذیرفتند نیز سپاس و تشکر نمایم.

در ادامه لازم است از پژوهشکده مدیریت شهری و روستایی وابسته به سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور به دلیل حمایت از پایان نامه کمال تشکر را داشته باشم. بی شک این قبیل اقدامات نقش بسزایی در کاربردی شدن هرچه بیشتر مطالعات علمی دانشجویان خواهد داشت.

همچنین از کارشناسان و خبرگان محترم آقایان دکتر علی عسگری، مجید عبداللهی، قهرمان رستمی، مرتضی قورچی، محمدرضا بمانیان، رسول فرجام، محسن رفیعیان، عیسی پیری، غریب فاضل نیا، ناصر برک پور، هوشنگ سرور، کمال ترابی، مجتبی ولی بیگی و سعید ملکی و خانمها دکتر میترا عظیمی، زهرا خدایی و معصومه توانگر و خانم سحر آقامحسینی و آقای نوید مرادیه که با همراهیشان نقش بسزایی در انجام تحقیق داشتند سپاسی بی دریغ دارم.

در پایان ضمن سپاس از خانواده ام که با مساعدهای خود در انجام تحقیق مرا یاری بخشیدند امیدوارم بتوانم قدردان زحماتشان باشم.

فهرست مطالب

۱	فصل ۱ کلیات تحقیق
۱-۱-۱	مقدمه
۲-۱	بیان مسئله
۳-۱	ضرورت و اهمیت انجام تحقیق
۴-۱	پرسش‌های اساسی تحقیق
۵-۱	اهداف تحقیق
۶-۱	نوع و روش تحقیق
۷-۱	پیشینه تحقیق
۱-۷-۱	پیشینه تحقیق در جهان
۲-۷-۱	پیشینه تحقیق در ایران
۸-۱	فرایند انجام تحقیق
۲	فصل ۲ مبانی و چارچوب نظری تحقیق
۱۴	مقدمه
۱-۲	تعاریف و مفاهیم
۱-۱-۲	جهانی‌شدن
۲-۱-۲	شهر جهانی
۳-۱-۲	شهر - منطقه
۴-۱-۲	منطقه کلان‌شهری
۵-۱-۲	شهر - منطقه‌ی جهانی
۲-۲	مبانی نظری
۱-۲-۲	نظریات جهانی‌شدن
دیدگاه طرفدار جهانی‌شدن	۲۵
دیدگاه ضد جهانی‌شدن	۲۶
دیدگاه جهانی‌شدن متغیر	۲۶
۲-۲-۲	نظریات جهانی‌شدن و شهر
شهر و جهانی‌شدن اقتصادی	۲۹
شهر و جهانی‌شدن فرهنگی	۳۰

۳۰ شهر و جهانی شدن سیاسی
۳۰ ۱-۲-۲-۲- نظریه شهر جهانی
۵۱ ۲-۲-۲-۲- نظریه شهر- منطقه جهانی
۵۵ ۳-۲-۲-۲- نظریه نظام شهری جهانی
۵۶ ۴-۲-۲-۲- نظریه شهرهای جهان سوم و انتقال مازاد
۵۷ ۳-۲- جداول تطبیقی نظریات
۶۳ ۴-۲- چارچوب نظری تحقیق
۶۴ ۵-۲- مدل تحلیلی تحقیق
۶۶ فصل ۳ روش شناسی تحقیق
۶۷ مقدمه
۶۷ ۱-۳- نوع تحقیق
۶۷ ۲-۳- روش تحقیق
۶۸ ۳-۳- جامعه آماری
۶۸ ۴-۳- روش نمونه گیری
۶۸ ۵-۳- نمونه آماری
۶۹ ۶-۳- ابزارهای جمع آوری داده ها
۶۹ ۷-۳- روایی ابزار
۶۹ ۸-۳- پایایی ابزار
۷۰ ۹-۳- روشهای تجزیه و تحلیل داده ها
۷۱ فصل ۴ بررسی نمونه موردی و ارائه یافته های تحقیق
۷۲ مقدمه
۷۳ ۱-۴- قلمرو مکانی تحقیق
۷۴ ۲-۴- تاریخچه شکل گیری منطقه شهری تهران
۷۴ ۳-۴- ویژگی های منطقه شهری تهران
۷۴ ۱-۳-۴- موقعیت جغرافیایی منطقه شهری تهران
۷۶ ۲-۳-۴- تراکم جمعیت
۷۷ ۳-۳-۴- سازمان فضایی
۷۸ ۴-۳-۴- کاربری اراضی
۷۸ ۴-۴- منطقه شهری تهران و جهانی شدن
۸۲ ۵-۴- تجزیه و تحلیل یافته ها
۸۲ ۱-۵-۴- اطلاعات توصیفی پاسخ دهندگان

۸۳ ۲-۵-۴- سنجش پایایی
۸۴ ۳-۵-۴- بررسی پاسخ‌های پرسشنامه شماره ۱
۹۵ ۴-۵-۴- بررسی پاسخ‌های پرسشنامه شماره ۲
۹۵ ۱-۴-۵-۴- سؤالات پرسشنامه
۹۶ ۲-۴-۵-۴- روش تجزیه و تحلیل پاسخ‌ها
۹۶ ۱-۲-۴-۵-۴- محاسبه میانگین هندسی
۹۷ ۲-۲-۴-۵-۴- استخراج اولویت‌ها
۹۷ ۱-۲-۲-۴-۵-۴- نرمال سازی
۹۸ ۲-۲-۲-۴-۵-۴- استخراج میانگین موزون
۹۸ ۳-۲-۴-۵-۴- نرخ سازگاری
۹۸ ۴-۲-۴-۵-۴- میانگین بردار سازگاری
۹۹ ۵-۲-۴-۵-۴- محاسبه شاخص سازگاری
۹۹ ۶-۲-۴-۵-۴- محاسبه شاخص تصادفی
۹۹ ۷-۲-۴-۵-۴- محاسبه نرخ ناسازگاری
۱۰۰ ۳-۴-۵-۴- نتایج تجزیه و تحلیل
۱۰۰ ۱-۳-۴-۵-۴- اولویت بندی ابعاد اصلی مدل
۱۰۰ ۲-۳-۴-۵-۴- اولویت بندی مؤلفه‌های بعد فضایی
۱۰۱ ۳-۳-۴-۵-۴- اولویت بندی مؤلفه‌های بعد عملکردی
۱۰۳ فصل ۵ نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۱۰۴ مقدمه
۱۰۴ ۱-۵- پاسخگویی به سؤالات تحقیق
۱۰۸ ۲-۵- نتیجه‌گیری
۱۰۹ ۳-۵- پیشنهادات
۱۱۳ ۴-۵- پیشنهادات جنبی
۱۱۴ ۵-۵- پیشنهاد پژوهش‌های آتی
۱۱۵ منابع و مآخذ
۱۱۶ منابع فارسی
۱۲۱ منابع انگلیسی
۱۲۱ وب‌گاه‌ها
۱۲۲ پیوست

فهرست جداول

جدول ۱-۲ شهرهای مهم انتخاب شده	۸
جدول ۲-۲ سه نظریه‌ی جهانی شدن - یک شماء کلی	۲۸
جدول ۳-۲ سلسله‌مراتب شهری جهان بر اساس فرضیات هفت‌گانه‌ی فریدمن	۳۴
جدول ۴-۲ سازمان‌بندی فریدمن از ۳۰ شهر جهانی	۳۵
جدول ۵-۲ طبقه‌بندی شهرهای جهانی گروه گوک در سال ۲۰۱۰	۴۱
جدول ۶-۲ نظریه شهرهای جهانی	۵۸
جدول ۷-۲ نظریه شهر - منطقه‌های جهانی	۶۱
جدول ۸-۲ نظریه نظام شهری جهانی	۶۱
جدول ۹-۲ نظریه شهرهای جهان سوم و انتقال مازاد	۶۲
جدول ۱-۴ اطلاعات توصیفی پاسخ‌دهندگان	۸۲
جدول ۲-۴ پیش‌آزمون آلفای کرونباخ	۸۳
جدول ۳-۴ خروجی خلاصه داده‌ها در نرم‌افزار SPSS	۸۳
جدول ۴-۴ محاسبه ضریب آلفای کرونباخ	۸۳
جدول ۵-۴ تجزیه و تحلیل پاسخ‌های پرسشنامه شماره ۱	۸۵
جدول ۶-۴ رتبه‌بندی شاخصها بر اساس پاسخ‌های به دست آمده	۹۲
جدول ۷-۴ تعیین وزن نسبی ابعاد اصلی نسبت به یکدیگر	۹۵
جدول ۸-۴ مقایسه مؤلفه‌های بعد فضایی	۹۵
جدول ۹-۴ مقایسه مؤلفه‌های بعد عملکردی	۹۵
جدول ۱۰-۴ تعیین اهمیت معیارها و زیر معیارها نسبت به همدیگر	۹۶
جدول ۱۱-۴ شاخص تصادفی بودن با توجه به تعداد معیارها	۹۹
جدول ۱۲-۴ مقایسه زوجی ابعاد اصلی مدل	۱۰۰
جدول ۱۳-۴ ماتریس مقایسات زوجی مؤلفه‌های بعد فضایی	۱۰۰
جدول ۱۴-۴ اولویت‌بندی مؤلفه‌های بعد فضایی	۱۰۱
جدول ۱۵-۴ ماتریس مقایسات زوجی مؤلفه‌های بعد عملکردی	۱۰۱
جدول ۱۶-۴ اولویت‌بندی مؤلفه‌های بعد عملکردی	۱۰۲
جدول ۱-۵ مهمترین شاخصهای جهانی شدن شهرها	۱۰۵

فهرست اشکال

- شکل ۱-۲ تقسیم‌بندی سه‌گانه فریدمن از کشورهای جهان ۳۳
- شکل ۲-۲ نحوه ارتباط بین شهرهای موجود در شبکه‌ی شهری جهان ۳۴
- شکل ۳-۲ ساختار شبکه‌ی شهری جهانی بر اساس عملکرد بنگاههای اقتصادی متمرکز در آنها ۳۷
- شکل ۴-۲ ارتباطات لندن با دیگر شهرها ۳۸
- شکل ۵-۲ حوزه‌ی عملکرد منطقه‌ای شهرهای جهانی ۳۹
- شکل ۶-۲ رتبه‌بندی گروه گوک از شهرهای جهانی گروه آلفا در سال ۲۰۰۸ ۴۳
- شکل ۷-۲ نظام شهری جهان از تی‌مکگی و آرمسترانگ ۵۷
- شکل ۱-۴ اولویت‌بندی ابعاد اصلی مدل ۱۰۰
- شکل ۲-۴ اولویت‌بندی مؤلفه‌های بعد فضایی ۱۰۱
- شکل ۳-۴ اولویت‌بندی مؤلفه‌های بعد عملکردی ۱۰۲

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱-۲ مکان جغرافیایی شهرهای جهانی گروه آلفا ۴۴
- نقشه ۱-۴ محدوده منطقه شهری تهران بر اساس طرح مجموعه شهری تهران ۷۳
- نقشه ۲-۴ توپوگرافی منطقه شهری تهران ۷۵
- نقشه ۳-۴ تراکم جمعیت در پیرامون شهر تهران (۱۳۸۵) ۷۶
- نقشه ۴-۴ ساختار عملکرد تجاری، اداری، تراکم جمعیتی و فاصله از مرکز (۱۳۸۵) ۷۷

فصل ۱

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

تا پیش از این و طی قرن بیستم یکی از بزرگ‌ترین رویدادهای پیش روی جهان، شهری شدن بوده است. به همین دلیل رشد سریع جمعیت را از سال‌های ۱۹۰۰ شاهد هستیم، به نحوی که تمرکز رو به رشدی از جمعیت در داخل شهرهای خیلی بزرگ یا همان مادر شهرها شکل گرفت. به موازات رشد شهرنشینی پدیده‌ی دیگری نیز ظهور یافت که عبارت بود از افزایش تعداد کلان‌شهرها و مادرشهری شدن بخش‌هایی از جهان یعنی شکل‌گیری شهرهایی با بیش از ۵ میلیون نفر جمعیت که تعداد آنها طی پنجاه سال گذشته به صورت بسیار چشمگیری افزایش یافته است، به طوری که در سال ۱۹۴۰ فقط ۴ کلان‌شهر توکیو، نیویورک، لندن و پاریس وجود داشت اما این تعداد در سال ۱۹۹۰ تقریباً به ۳۶ کلان‌شهر رسید (زنگنه: ۱۳۸۰).

تمرکز فعالیت‌های سیاسی، اداری، فرهنگی و اجتماعی علاوه بر تعداد زیاد جمعیت به این شهرها ویژگی کلان‌شهری می‌بخشید. به نحوی که محدوده‌ی تحت نفوذ آنها به فراتر از مرزهای شهری کشیده شده و در مواردی کل محدوده‌ی کشور تحت نفوذ کلان‌شهر قرار می‌گرفت.

اما امروزه با پدیده‌ی جدیدتری در ارتباط با کلان‌شهرها روبه‌رو هستیم، که عبارت است از ظهور شهرهای جهانی و جهانی‌شدن کلان‌شهرها. شهرهای جهانی برخلاف کلان‌شهرها بیشتر از آنکه با سطح ملی در ارتباط باشند به سطوح جهانی مرتبط بوده و به عنوان مراکز تصمیم‌گیری، اداره و کنترل اقتصاد جهانی عمل می‌کنند و گلوگاه اقتصاد سرمایه‌داری سازمان یافته و فراملیتی هستند (زنگنه: ۱۳۸۰).

در واقع اگر تا پیش از این محدوده‌ی نفوذ یکسری از کلان‌شهرها به مرزهای سرزمینی کشور خودشان محدود می‌گردید، امروزه دامنه‌ی نفوذ آنها با حذف تدریجی مرزهای جغرافیایی بر اثر جهانی‌شدن در حد کل جهان گسترده شده و بر سازوکارهای نظام جهانی قدرت تأثیرگذاری دارند. باید توجه داشت یکی از ویژگی‌های جهانی‌شدن، طبیعت نابرابر آن است. این نابرابری به سه شیوه اتفاق می‌افتد: نابرابری جغرافیایی، نابرابری اجتماعی و نابرابری بخشی. این طبیعت نابرابر بین اقتصادهای توسعه یافته و در حال توسعه، مناطق روبه رشد و واپس رونده و شهرهای جهانی و غیر جهانی خود را نشان می‌دهد. از سوی دیگر مکان‌هایی که بیشتر جهانی شده‌اند، شانس بهتری در بهره‌برداری از فرایندهای جهانی‌شدن دارند، درحالی‌که مکان‌های کمتر جهانی شده نسبتاً یا بعضاً چنین فرصتی را از دست می‌دهند (رنای شورت و هیون کیم، ۱۳۸۶: ۱۰).

۲-۱- بیان مسئله

از حدود ۲۰۰ سال پیش که تهران پایتخت ایران شد، شهری متفاوت با تاریخ گذشته متولد و روند توسعه‌ی آن آغاز گردید. شهر تهران الگوی توسعه کلان‌شهرهای ایران است.

از جمله آرمان‌های بیان شده در چشم انداز توسعه‌ی بلندمدت شهر تهران، که سیمای مطلوب شهر در افق طرح و میثاقی برای توسعه پایدار کلان‌شهر تهران و پایتخت کشور است، موارد زیر می‌باشد:

- تهران، شهری دانش پایه، هوشمند و جهانی؛
- تهران، کلان‌شهری ملی و جهانی با اقتصادی مدرن و مرکزیت امور فرهنگی، پژوهشی و سیاسی در سطح کشور و حداقل یکی از سه شهر مهم و برتر منطقه‌ی آسیای جنوب غربی (مصوبه‌ی طرح جامع شهر تهران: ۱۳۸۶).

همان‌طور که در بالا نیز به آن اشاره شد، با توجه به اینکه از مهم‌ترین اهدافی که در برنامه‌ریزی‌های تهران دنبال می‌شود، تبدیل آن به یک کلان‌شهر جهانی است، لذا در این تحقیق در صددیم به این موضوع پردازیم که اولاً تهران به لحاظ شاخص‌های جهانی شدن شهرها چه جایگاهی دارد و ثانیاً چه اقدامات و برنامه‌ریزی‌هایی می‌بایست صورت پذیرد تا کلان‌شهر تهران به سازوکارهایی که یک کلان‌شهر جهانی داراست، دست یابد.

۳-۱- ضرورت و اهمیت انجام تحقیق

لازم است میان دو مفهوم جهانی شدن و جهانی سازی تفکیک قائل شویم. روندی که به سوی توسعه زیرساخت‌های ارتباطی، تجاری، اقتصادی و اجتماعی با دنیای خارج پیش می‌رود و از این طریق درصدد افزایش همکاری بین کشورهای مختلف است، جهانی شدن نام دارد. به عبارتی جهانی شدن به برخوردی فعالانه در قبال مشارکت با جهان پیرامونی می‌پردازد، اما در مقابل جهانی سازی فرایندی است که کشورها به صورت منفعلانه با آن درگیر می‌شوند.

از سوی دیگر از آنجا که یکی از نقاط اصلی وقوع جهانی شدن یا جهانی سازی کلان‌شهرها هستند، این مناطق یا روند جهانی شدن را می‌پذیرند و موتور توسعه می‌شوند و یا در مسیر جهانی سازی قرار می‌گیرند و برعکس مانع توسعه و عامل فرار سرمایه از کشور می‌شوند. خلاصه آنکه اگر نخواهیم در مسیر جهانی شدن گام برداریم به صورت منفعلانه در مسیر جهانی سازی قرار خواهیم گرفت (کاظمیان، ۱۳۸۴). برای برخورد فعالانه با جهانی شدن بیش از هر چیز نیاز به کسب آگاهی از سازوکارهای جهانی شدن داریم و ملزم به شناسایی ویژگی‌های کلان‌شهرهای جهانی - به

عنوان یکی از نقاط کلیدی که جهانی شدن در آنها واقع می‌شود- هستیم و تنها از این رهگذر است که می‌توانیم به صورت صحیح برای جهانی شدن کلان‌شهرهایمان برنامه‌ریزی نماییم.

برنامه‌ریزی فعالانه جهت حرکت به سوی جهانی شدن برای کلان‌شهری چون تهران به عنوان مرکز سیاسی و بزرگ‌ترین کلان‌شهر کشور و مهم‌ترین نقطه‌ی برخورد دنیای خارج با کشور اهمیتی دوچندان می‌یابد. به نظر می‌رسد پژوهش‌هایی از قبیل آنچه در این پایان‌نامه ارائه می‌شود گامی باشد در جهت استفاده حداکثری از فرصت‌های جهانی شدن و به حداقل رساندن تهدیدهایی که با خود به همراه دارد. این مهم از طریق شناخت پدیده‌ی جهانی شدن و آشنایی با نحوه‌ی وقوع آن در بستر شهرها قابل شناسایی است.

۴-۱- پرسش‌های اساسی تحقیق

- ۱) مناطق شهری برای جهانی شدن باید چه شاخص‌هایی را دارا باشند؟
- ۲) منطقه شهری تهران به لحاظ شاخص‌های جهانی شدن در چه وضعیتی قرار دارد؟
- ۳) برنامه‌ریزی کدامیک از مؤلفه‌های موجود در یک منطقه شهری در جهانی شدن منطقه شهری تهران از اهمیت بالاتری برخوردار است؟

۵-۱- اهداف تحقیق

هدف اصلی این پژوهش، تبیین جایگاه منطقه‌ی شهری تهران به لحاظ شاخص‌های جهانی شدن کلان‌شهرها است که این مهم می‌بایست از طریق شناسایی ویژگی‌ها و شاخص‌های کلان‌شهرهای جهانی صورت گیرد.

اهداف عملکردی که این تحقیق دنبال می‌کند موارد زیر می‌باشد:

- ۱- شناسایی شاخص‌های جهانی شدن کلان‌شهرها؛
- ۲- بررسی وضعیت منطقه شهری تهران به لحاظ این شاخص‌ها؛
- ۳- اولویت‌بندی مؤلفه‌های موجود در منطقه شهری بر اساس میزان اهمیت و نقشی که در جهانی شدن منطقه شهری تهران ایفا می‌کنند.

۶-۱- نوع و روش تحقیق

با توجه به اینکه تحقیقات کاربردی، تحقیقاتی هستند که نظریه‌ها، قانونمندی‌ها، اصول و فنونی که در تحقیقات پایه تدوین می‌شود را برای حل مسائل اجرایی و واقعی به کار می‌گیرند

بازرگان و همکاران، ۱۳۷۶: ۷۹)، لذا این پایان‌نامه نیز بنا بر هدفی که دنبال می‌کند، در گروه تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد.

به لحاظ روش انجام تحقیق، از آنجا که روش توصیفی - تحلیلی شامل جمع‌آوری اطلاعات برای آزمون فرضیه یا پاسخ به سؤالات مربوط به وضعیت فعلی موضوع مورد مطالعه می‌شود (خاکی، ۱۳۹۰: ۲۱۰)، بنابراین روش مورد استفاده نیز توصیفی - تحلیلی است.

۷-۱- پیشینه تحقیق

۷-۱-۱- پیشینه تحقیق در جهان

گرچه اصطلاح شهر جهانی^۱ متعلق به "پاتریک گدس" (۱۹۱۵) است که اولین بار در کتاب «شهرها در تحول» مطرح، تشخیص و تعریف کرده است. اما در مجموع نخستین تحقیقات آکادمیک بر روی شهرهای جهانی و مناطق شهری از سوی پیتر هال (۱۹۶۶)، فریدمن و ولف (۱۹۸۲) و ساسکیا ساسن (۲۰۰۱ و ۲۰۰۴) صورت گرفته است. پیتر هال (۱۹۶۶) با نگارش کتابی تحت عنوان "جهانشهر" نخستین اثر مستند علمی مرتبط با جهانی شدن شهرها را نوشت. جان فریدمن نخستین کسی است که اصطلاح و مفهوم شهرهای جهانی را از طریق یک سلسله‌مراتب جهانی که در آن نیویورک، لندن و توکیو مکان‌های مفصل بندی مالی جهانی بودند توضیح داده است. ساسن نیز در سال ۱۹۹۱ سلسله مراتب شهری را موضوع محوری کتاب خود قرار داده است. اصطلاح شهر جهانی با معادل انگلیسی **global city** اولین بار در کارهای ساسن و جان فریدمن مطرح شده است اما اصطلاحات این دو نظریه‌پرداز تفاوت‌های معنایی و تحلیلی با یکدیگر دارد.

علاوه بر کتاب‌هایی که در بالا به آنها اشاره شد، کتابها و مقالات دیگری نیز در این زمینه نوشته شده است، از جمله‌ی آنها می‌توان به کتاب «جهانی شدن و شهر»^۲ نوشته‌ی رنای شورت و هیون کیم، «شهرها در اقتصاد جهانی»^۳ و «شبکه‌های جهانی، شهرهای پیوند یافته»^۴ از ساسکیا ساسن (۲۰۰۰ و ۲۰۰۲)، «شبکه‌ی جهانشهری»^۵ و «شهرها در جهانی شدن»^۶ نوشته‌ی پیتر تیلور (۲۰۰۴ و ۲۰۰۷) اشاره کرد. جان آلن اسکات (۲۰۰۱) نیز ضمن نوشتن کتاب «شهر- منطقه‌های جهانی»^۷ اصطلاح شهر- منطقه را از دیدگاه جهانی شدن مطرح نمود و ضمن جمع‌آوری مقالات نوشته شده

¹ World city

² Globalization and City

³ Cities in a World Economy

⁴ Global networks, linked cities

⁵ World city network

⁶ Cities in Globalization

⁷ Global city-regions

در این زمینه از سوی افراد مختلف از جمله ساسن، پیتر هال، اوهمائه، داگلاس^۱ و... در فصل اول این کتاب با همراهی جان انگنو، ادوارد سوگا و مایکل استورپر به تبیین مفهومی شهر - منطقه‌ی جهانی پرداخت. علاوه بر کتابها و مقالات نوشته شده در این زمینه، عده‌ای از محققان از جمله‌ی کسانی که در بالا نام آنها قید گردید، در زمینه‌ی شهرها و شهر - منطقه‌های جهانی یکسری شاخص سازی‌هایی نموده و طبقه‌بندی‌هایی از این شهرها ارائه کرده‌اند.

از جمله‌ی اولین و مهم‌ترین گروه‌های پژوهشی که درباره‌ی شهرهای جهانی و ماهیت آنها به تحقیق و بررسی پرداخته است گروه مطالعات جهانی شدن و جهانشهرها^۲ در دانشگاه لافبرو است. این گروه به رهبری پیتر تیلور و جان بیورستاک از سال ۱۹۹۸ کار خود را شروع کرده و تمرکز اصلی خود را بر روی مطالعه‌ی شهرهای جهانی قرار داده است، از دیگر تلاش‌های این گروه مطالعه شبکه‌ی حاکم بین شهرها است. شورت، ساسن، پیتر تیلور و جان فریدمن، ضمن مشارکت در کار گروه پیتر تیلور، از جمله‌ی دیگر افرادی هستند که در زمینه‌ی شهرهای جهانی اقدام به شاخص سازی و طبقه‌بندی‌هایی نموده‌اند.

همان‌طور که اسمیت و تایمبلیک نیز به آن اشاره کرده‌اند، بررسی‌های صورت گرفته در حوزه‌ی جهانی شدن شهرها بر اساس دو راهبرد اساسی صورت گرفته است که عبارتند از: راهبرد انتسابی^۳ (انحصاری) و راهبرد ارتباطی^۴. راهبرد انتسابی شامل رتبه‌بندی شهرها با استفاده از کارکرد و خصلت شهرهای خاص مثلاً تعداد دفاتر مرکزی بنگاه‌های چندملیتی است؛ اما راهبرد مبتنی بر ارتباط بر روابط و تعامل میان شهرها تمرکز دارد تا به این وسیله مجموعه‌ای از گره‌های موجود در شبکه‌ی شهری جهانی را مشخص نماید. در واقع بر اساس دو راهبردی که در بالا به آنها اشاره شد و با توجه به اینکه هر گروهی بر اساس کدام یک از این راهبردها، طبقه‌بندی نموده است، کارش توسط دیگران مورد نقد قرار می‌گیرد. به عنوان مثال نقدی که شورت بر کار ساسن وارد می‌داند این است که ساسن با اینکه بر برتری سه شهر لندن، نیویورک، توکیو تأکید می‌نماید اما نظام سلسله مراتبی مشخصی از آنها ارائه نمی‌دهد و به این موضوع که کدام یک از آنها در جایگاه اول، دوم و سوم قرار دارند اشاره‌ای نمی‌کند و در ادامه شورت با استفاده از آمارهای تطبیقی ادعا می‌کند که نتایج حاصله با فرض تأکید بر سلطه‌ی توکیو، نیویورک و لندن طی چند دهه‌ی گذشته تغییراتی را در این میان نشان می‌دهد به نحوی که می‌توان شاهد افزایش سلطه‌ی توکیو و در سطحی پایین‌تر پاریس و کاهش

1 Mike Douglass

2 Globalization & world city

3 Methodological

4 Linkage

سلطه‌ی نیویورک و لندن و ظهور شهرهای درجه دومی چون فرانکفورت، اوساکا و شیکاگو بود (شورت، ۱۳۸۶: ۵۷)

هم چنین در برخی دسته‌بندی‌های صورت گرفته این نقد وارد شده است که شاخص‌های مدنظر به فاکتور ارتباطات میان شهرها به عنوان یک شاخص مهم در شناسایی شهرهای جهانی توجه لازم را مبذول نکرده‌اند (اسکات، ۱۳۸۴: ۶۳). جدول شماره ۱ به شهرهای مهمی اشاره دارد که طی سال‌های متفاوت از سوی افراد مختلف به عنوان مهم‌ترین شهرهای جهانی معرفی شده‌اند.

به عنوان نمونه همان‌طور که در جدول آمده است فریدمن در سال ۱۹۹۵ شهرهای لندن، نیویورک، توکیو را به عنوان مهم‌ترین شهرهای جهانی معرفی کرده است و ساسن در سال ۱۹۹۴ شهرهای نیویورک، لندن، توکیو، پاریس و فرانکفورت را در این گروه قرار داده است. یک ارزیابی کلی نشان می‌دهد شهرهای لندن، نیویورک، توکیو تقریباً توسط کلیه‌ی افراد به عنوان شهرهای مهم جهانی طی سال‌های مختلف انتخاب شده‌اند.

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود و شورت نیز به آن اشاره کرده است (شورت، ۱۳۸۶: ۳۹) بسیاری از مطالعاتی که در زمینه‌ی مطالعات شهرها و مناطق جهانی انجام گرفته، حوزه‌ی جغرافیایی مورد مطالعه‌ی خود را تنها به اروپا محدود کرده‌اند. گرچه شورت در کارهای خود تلاش کرده است مطالعات خود را با جغرافیای جامع تری انجام دهد، اما بیشتر نویسندگان دیگر فقط مراکز عمده‌ی کنترل و سلطه در اجتماعات شهری اروپا را معرفی کرده و توصیف می‌کنند. طبق بیان شورت یک نوع "تعصب اروپایی"^۱ در زمینه‌ی پژوهش پیرامون شهرهای جهانی وجود دارد که این موضوع از دسترسی راحت‌تر به اطلاعات قابل ملاحظه در شهرهای اروپایی و نیز ظهور کنونی یک سیستم شهری بسیار منسجم اروپایی نشأت گرفته است، ضمن آنکه در کارهای صورت گرفته بر مشاهدات تجربی کمتر تأکید شده است. به عبارتی اظهارنظرهای تخمینی زیادی در مورد دنیای در حال جهانی شدن وجود دارد، اما نمونه‌های کمتری از سنجش دقیق میزان جهانی شدن وجود دارد. در واقع بیشتر نوشته‌ها از طریق بررسی و کنکاش تجربی تثبیت نشده است.

^۱ European bias

جدول ۲-۱ شهرهای مهم انتخاب شده

شهرهای مهم تعیین شده	نویسندگان
توکیو، لندن، نیویورک، پاریس، فرانکفورت	باد (۱۹۹۵) ^۱
توکیو، لندن، اوزاکا، نیویورک، پاریس، راین رور	کوهن (۱۹۸۱)
لندن، نیویورک، توکیو	درنن (۱۹۹۶) ^۲
نیویورک، توکیو، لندن	اکونومیست (۱۹۹۲) ^۳
لندن، نیویورک، توکیو	اکونومیست (۱۹۹۸) ^۳
نیویورک، لندن، توکیو	فیگن و اسمیت (۱۹۸۷)
لندن، پاریس، نیویورک، شیکاگو، لس آنجلس	فریدمن (۱۹۸۶)
لندن، نیویورک، توکیو	فریدمن (۱۹۹۵)
توکیو، لس آنجلس، سان فرانسیسکو،	فریدمن و وولف (۱۹۸۲)
نیویورک، توکیو، لندن، پاریس	گلیکمن (۱۹۸۶)
لندن، پاریس، رانستد، راین رور، مسکو، نیویورک، توکیو	هال (۱۹۶۶)
میامی، پاریس، هونولولو	هنان (۱۹۷۷)
نیویورک، لندن، پاریس، بن، توکیو	هایمر (۱۹۷۲)
لندن، نیویورک، توکیو	ناکس (۱۹۹۵) الف ب
لندن، نیویورک، توکیو	لی و اسمیت - ماروید (۱۹۹۳) ^۳
لندن، پاریس، نیویورک، توکیو	لولین - دیویس (۱۹۹۷)
لندن، نیویورک، توکیو، اوزاکا، شیکاگو	مارتین (۱۹۹۴) ^۳
نیویورک، لندن، پاریس، زوریخ، توکیو	میر (۱۹۸۶) ^۳
لندن، نیویورک، توکیو	مولر (۱۹۹۷)
لندن، فرانکفورت، پاریس، هنگ هنگ، سنگاپور، لندن، پاریس	اوبرین (۱۹۹۲) ^۳
لندن	رید (۱۹۸۱) ^۳
نیویورک، لندن	رید (۱۹۸۹) ^۳
نیویورک، لندن، توکیو	ساسن (۱۹۹۱)
نیویورک، لندن، توکیو، پاریس، فرانکفورت	ساسن (۱۹۹۴) الفوب
توکیو، لندن، نیویورک، پاریس، فرانکفورت	شورت و همکاران
نیویورک، لندن، توکیو	تریفت (۱۹۸۹)
نیویورک، لندن، توکیو	وارف (۱۹۸۹) ^۳

مأخذ: بیوراستاک، تیلور و اسمیت، ۱۹۹۹: ۴۴۷

۱-۷-۲- پیشینه تحقیق در ایران

اولین تحقیقات پیرامون جهانی شدن کلان‌شهرها و مناطق شهری در غرب صورت گرفته است، لذا با وجود آنکه به طور کلی کارهای نسبتاً کمی در زمینه‌ی مناطق شهری و جهانی شدن آنها انجام گرفته با این حال منابع غربی نسبت به منابع موجود در ایران به لحاظ غنای نظری و تجربی قابل مقایسه نیستند. در واقع تنها کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های بسیار محدودی در این زمینه در ایران نوشته شده است. از جمله‌ی آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

«کتاب شهر جهانی تهران» نوشته‌ی سعید رضا عاملی (۱۳۸۸)، در این کتاب ضمن دوره بندی تاریخی شهر تهران و بیان ویژگی‌های جمعیتی، فرهنگی و اجتماعی آن به جایگاه ایران و تهران در برخی از رتبه‌بندی‌های شهری که در سطح جهانی انجام شده اشاره گردیده و در نهایت پارادایم شهر اسلامی - جهانی به عنوان راهبرد جهانی شدن تهران مطرح شده است. کتاب دیگر نگاشته شده درباره‌ی شهرهای جهانی، «جهانی شدن و پایداری شهری» به نگارش میترا احمدی ترشیزی (۱۳۸۷) می‌باشد. ایشان در این کتاب ضمن توجه به تحولات پرشتابی که شهرها در فضای جهانی جدید با آن روبرو هستند، دستیابی به پایداری شهری را از طریق تولید و احیای هویت شهری برای سکونتگاه‌های شهری به مثابه یک هستی واحد شهری پیشنهاد کرده است. مقاله‌ی «تبیین ژئوپلیتیکی کلان‌شهرهای جنوب تأملی بر تفاوت یابی مفهوم شهر جهانی و جهان‌شهر»؛ دکتر پور موسوی و همکاران (۱۳۹۰)، نویسندگان این مقاله ضمن تبیین مفهوم شهر جهانی و جهان‌شهر سعی دارند با بیان تفاوت‌های این دو، ابهام مفهومی آنها را برطرف نمایند. در مقاله‌ی نوشته شده توسط دکتر هوشنگ سرور و همکاران (۱۳۸۸) تحت عنوان «جهانی شدن اقتصاد و چالش پایداری در منطقه‌ی کلان‌شهری تهران»؛ جایگاه کلان‌شهر تهران به لحاظ تعدادی از شاخص‌های موجود در زمینه‌ی جهانی شدن اقتصاد مورد بررسی قرار گرفته، نتایج به دست آمده در این مقاله نشان دهنده‌ی جایگاه نه چندان مطلوب منطقه شهری تهران در میان این شاخص‌ها است. با همین عنوان پایان‌نامه‌ای نیز توسط ایشان تهیه گردیده است. «تأثیر فرایند جهانی شدن بر ساختارهای شبکه‌ی شهری جهان»، دکتر رفیعیان و فرجام (۱۳۹۰) دیگر مقاله ایست که به نقش جهانی شدن به عنوان یکی از عوامل اصلی همگرایی‌های اقتصادی در سطوح بین‌المللی در دگرگون‌سازی فضای سیستم‌های سکونتگاهی پرداخته ضمن آنکه مؤلفه‌های مؤثر در ساختار شبکه‌ی شهری متأثر از جهانی شدن را شناسایی نموده است. مقاله‌ی «موانع، مشکلات و راهکارهای جهانی شدن شهرهای ایران» نوشته شده توسط دکتر محمدرحیم رهنما به فرایندهای جهانی شدن شهرها پرداخته و به راهکارهای برخی شهرها در تجربه‌ی پدیده‌ی جهانی شدن اشاره نموده و در پایان این موضوع مطرح گردیده است که به هر نسبت کشوری در

جامعه‌ی جهانی ادغام شود به همان نسبت شهرهای آن کشور نیز می‌توانند به سمت جهانی شدن حرکت نمایند. مقاله‌ی دکتر ابوالفضل مشکینی و همکاران (۱۳۸۹) با عنوان «تحلیل و بررسی پیامدهای جهانی شدن بر شهرها با تأکید بر رژیم‌های شهری» نیز ضمن تحلیل پیامدهای جهانی شدن شهرها به این موضوع اشاره کرده است که فرایندهای جهانی شدن منجر به تغییراتی در شبکه‌ی شهرها گردیده به این معنا که اکثریت سرمایه‌ها و نخبگان در شهرهای ویژه‌ای متمرکز شده‌اند و دو قطبی شدن اجتماعی و دوگانگی دیجیتالی به طور روزافزونی افزایش یافته است. دکتر صرافی (۱۳۷۹) نیز در مقاله‌ای با عنوان «شهری شدن جهان و جهانی شدن شهرها، طرح مسئله‌ای برای جنوب» جهانی شدن را در رابطه با شهرها توضیح داده و بیان می‌دارد که جهانی شدن موجب دگرگونی‌های ساختاری در شهرنشینی و شهرسازی جنوب گردیده و به دلیل جنبه‌های منفی جهانی شدن برای کشورهای جنوب، سازمان جهانی چهره‌ی انسانی دادن به جهانی شدن را سرلوحه‌ی کار خود قرار داده است. عنوان دیگر مقاله‌ای که دکتر صرافی و همکاران (۱۳۸۹) پیرامون جهانی شدن شهرها به رشته‌ی تحریر درآورده‌اند عبارت است از «جهانی شدن، شهرهای جهانی و کلان‌شهر تهران» این مقاله در نقد مقاله‌ی دکتر نایجل هریس^۱ (۱۳۸۹) تحت عنوان «تهران، شهرهای جهانی و بحران اقتصاد جهانی» نگاشته شده است. هریس در این مقاله ضمن بیان ویژگی‌های شهرهای جهانی به بحران‌های اقتصادی جهان طی سال‌های اخیر پرداخته و با اشاره به مشکلات موجود در راه گذار به سوی جهانی شدن با وجود این بحران‌های اقتصادی و پیامدهای آن برای شهرها و کشورهای در حال توسعه در نهایت به موضوع جهانی شدن تهران با توجه به سند چشم‌انداز توسعه بلندمدت تهران پرداخته است. دکتر صرافی و همکاران در مقاله‌ای که در بالا به آن اشاره شد برخی موضوعات مطرح شده از سوی هریس را مورد نقد قرار داده‌اند از جمله‌ی آنها توجه صرف هریس به ابعاد اقتصادی شهرهای جهانی و عدم توجه به دیگر ویژگی‌هایی که یک شهر جهانی داراست، اصالت بخشی به دیدگاه اقتصاد نئولیبرالیستی که در آن همه چیز از منظر اقتصادی نگریسته می‌شود، عدم توجه هریس به کدهای ژئوپلیتیکی ایران در روابط بین‌المللی خود با سایر کشورها و ...، دکتر حسن افراخته (۱۳۸۰) نیز در مقاله‌ی «جهانی شدن اقتصاد و نقش آن در ساختار فضایی و اجتماعی شهرها» ضمن توضیح جهانی شدن با تأکید بر جهانی شدن اقتصاد به این موضوع اشاره می‌کند که شهرهایی که زیرساخت‌های لازم جهت جذب سرمایه‌گذاری‌ها، گسترش ارتباطات جهانی، تجارت پول، سرمایه و معاملات در سطح بین‌المللی را فراهم می‌سازند به عنوان شهرهای جهانی نقش کلیدی در اتصال شهرها ایفا می‌نمایند و در نهایت این گونه می‌نویسد که کشورهای جنوب فاقد زیرساخت‌های لازم

¹ Nigel Harris